

<https://doi.org/10.62837/2024.5.211>

b.m.VALİDƏ ABİYEVA
m.AFƏT SƏFİXANOVA
m.QADAŞOVA A.A.
Azərbaycan Tibb Universiteti
asefixanova@amu.edu.az

İNGİLİS DİLİNDƏ FELİ BİRLƏŞMƏLƏRİN NÖVLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞIĞI

XÜLASƏ

Müasir ingilis dilində işlənən söz birləşmələri struktur – semantik xüsusiyyətləri, ilk növbədə ingilis dilinin tipoloji xarakterindən asılıdır. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində köməkçi söz və söz birləşmələri xüsusi yer tutur. Buna görə də ingilis dilinin analitik quruluşunun mühüm rol oynadığını qeyd etmək lazımdır. Çünki analitik quruluş köməkçi vasitələrin söz birləşmələrinin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Müasir ingilis dilində işlənən feili birləşmənin əksəriyyətinin təfəkküründə sözləri mühüm rol oynayır. İngilis dilində işlənən söz birləşmələri arasında həm substantiv söz birləşmələri həm obyektiv söz birləşmələri arasındakı fərqli strukturları işlənməkdədir. İngilis dilində feili birləşmələrin bir qismi feil + isim birləşmələrindən yaranır. Müasir ingilis dilində işlənən feili birləşmələrin linqvistik xüsusiyyətlərindən qeyd olunmuşdur. Məqalədə əsas məqsəd müasir ingilis dilində işlənən söz birləşmələrinin struktur semantik aspektlərini təhlil etmək, ingilis dilindəki söz birləşmələrinin funksional cəhətlərini təsbit etməkdir. İngilis dilində mövcud olan sintaktik quruluşlar sistemində söz birləşmələri özünəməxsus yer tutur. Feil birləşməsinin ingilis dilində daha rahatdır. Bu yazıda ingilis dili fəmlərinin birləşmə qaydaları mətnə qeyd olunmuşdur. Feili birləşmələr təsriflənən təsriflənməyən olaraq iki yerə bölünür. Təsriflənən (finite) feili birləşmələr uyğun olan yerdə zaman və uzlaşma bildirir və onların mübtədası var və əgər mübtədə əvəzliliklə ifadə olunub, o heç vaxt mübtədə rolunda ola bilməz. Təsriflənməyən feillər (non-finite verbs) heç vaxt zaman və uzlaşma ifadə edir. Bu xüsusiyyət isə Azərbaycan dilindəki feili təsriflənməyən fellərdə oxşarlıq təşkil edir.

Açar sözlər: sözlər, aspekt, feili birləşmə, növ, sintaktik – semantik funksiya.

Söz birləşmələri hər bir dilin sintaktik quruluşunda mühüm yer tutur. Söz birləşmələri nitqin sintaqmatik cəhətdən qurulmasında böyük rol oynayır. Sintaktik vahidlər çox geniş yayılmışdır. Sintaktik vahidlər arasında həm semantik, həm də qrammatik əlaqələr mövcuddur. Dildə mövcud olan sabit söz birləşmələrinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlara əksər halda başqa bir dildə olduğu kimi tərcümə etmək olmur çox zaman mənasız ifadələr alınır. Frazeoloji birləşmələr istər məzmun istər forma etibarlı ilə zənginliyə onların dildə həddindən artıq işlədilməsi dilçilərin diqqətini özünə cəlb edir. Sabit söz birləşmələrinin leksika ilə daha sıx

əlaqəsi olduğundan, onlar bir tərəfdəki vahid bir məfhum ifadə etmək etibarı ilə sözlərə yaxın olduğu kimi, digər tərəfdə bu birləşmələrin törəməsinnən müxtəlif qrammatik vasitələr iştirak edir. Eyni zamanda bunlardan fikir ifadəsi üçün dilin tərkibində məvhumun hazır vahidləri şəklində istifadə edir. İngilis dilində frazeoloji birləşmələrin stuktur cəhətdən yaxınlaşmasında formalaşmasında müxtəlif nitq hissələri iştirak edir. Məsələn “to hit bottle” birləşməsi “çox içmək” anlamına gəlir. Bu söz birləşməsi infinitiv ismin kombinasiyasından yaranmışdır. Onlar artıq hıçığı mənada deyildi, məcazi mənada işlədilir. Belə strukturda olan feil birləşmələr müasir ingilis dilində xeyli çoxdur (1-səh.17-18). Sabit söz birləşmələrinin leksika ilə daha sıx əlaqəsi olduğundan onlar bir tərəfdən vahid bir məfhum fadə edərək sözlərə aha yaxındır. Müasir ingilis dilində qəlibləşmiş, məcazlaşmış feil birləşmələr kifayət qədərdir. Bu tip birləşmələr ingilis dilində fraza səviyyəsindədir. Bu birləşmələr ingilis dilində phrasal verbs olaraq tanınır. Fraeoloji birləşmələrin tərkibi feil + söz önü + və ya zərfdən ibarət olub bir mənə bildirir. Məslən look at feil birləşmədə tərəfləri parçalasaq, ayrı ayrı mənə ifadə etdiyinə görə bilərik. Bunun sabit söz birləşmələri heç bir dəyişikliyə uğramadan bir dildə hazır şəkildə mövcuddur. Bu hal Azərbaycan dilindəki frazeoloji birləşmələr ilə eynilik təşkil edir: look up, look at, look throught look for, look after, foor into, look around və s. kimi birləşmələrdə bir felin eyni olaraq qaldığını söz önlərin isə dəyişib bütövlükdə ayrı mənə ifadə etdiyini görə bilərik.

Aşağıdakı sözlərə nəzər salsaq nümunələri görə bilərik:

Look up – look - baxmaq, up - yuxarı.

She looked up the word and smiled

Look throught – look - baxmaq, throught ilə, la, lə nəzərdə keçirmək.

I have looked throught book I didn` t get it.

Look around – look – baxmaq, around - ətrafda

You must look around and find the kid.

Look for – look- baxmaq, for – üçün

He spent his life looking for happiness.

Müasir ingilis dilində söz birləşmələrin bir qisminin formalaşmasında bir əsas feil iştirak edir və həmin əsas feilə qoşulan sözlərdən və digət söz qrupları söz birləşmələrinin təşəkkül tapmasına səbəb olar. Bu əsas fel söz birləşmələrində nüvə rolunu oynayır və müxtəlif söz birləşmələrinin təşəkkülündə aparıcı mövqeyə sahib olur. Söz birləşmələri hər bir dilin sintaktik strukturunda mühüm komponentlərdən biri kimi nitqin qurulmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Söz birləşməsi bir mənə yükü daşıyır. Söz birləşməsi də ümumiləşdirir (siqnikativ funksiya) adlandırır, işarə edir (nominativ funksiya), məlumat verir (kommunikative funksiya) danışan və dinləyənin müəyyən hissələrini ifadə edə bilir (praqmatik xüsusiyyət). İngilis dilində frazeoloji birləşmələr tək-tək aşağıdakı sözlərin iştirakı ilə düzəlir: in, on, up, away, out, off, about, along, forward, round və ya around və s. Bu sözləri yeni-yeni sözlərin ifadələrin əmələ gəlməsində iştirak edir. Fellərin qarşısında bu sözlərdən (sözlərindən istifadə edərək frazeoloji birləşmə yarada bilərik. İngilis dilində or/of/out sözləri fellərlə ilə işlənir.

Get on – (minmək: avtobus, qatar, təyyarə).

My sister wanted to get on his, but she could not, go on (continue, davam etmək). She go on reading the text.

Come back (return – qayıtmaq). He is going to come back to the restaurant.

Frazeoloji birləşmələr ikinci tərəfdəki sözlər fəllə xüsusi bir məna qatır.

Get by – (manipulate – idarə etmək) Through it is too difficult for learning language try to get by. Break down (spoil – xarab etmək, sıradan çıxmaq). My car engine has already broke down because of electricity (2, səh.36-38).

Söz birləşmələrində frazeoloji birləşmə sözlü modelini belə göstərilir phraseological verb + prepositions. Məsələn, run away from, away from ilə birlikdə işlənir (she wanted to run away from dogs but she couldn't). Look forward frazeoloji birləşməsinin böyük bir qismi məhz infinitivlərin köməyi ilə təşəkkül tapmışdır. To do it go nəşə etməyə çalışmaq. Müasir ingilis dilində söz birləşmələrinin müxtəlif növləri mövcuddur. Söz birləşmələri olmadan hər hansı bir dili təsəvvür etmək olmaz. Çünki söz birləşmələri mətn dildə ifadə şəklində söz qruplarının formalaşmasını təmin edir. Söz birləşməsi həm dildə, həm də nitqdə fikrin formalaşmasına mühüm təsir edir, informasiyaların dolğunlaşmasında əsas rol oynayır, fikirlərin rəngarəngliyinə gətirib çıxarır. İngilis dilində frazeoloji birləşmələr stuktur – semantik cəhətdən çox zəngin və çoxçalardır. Belə ki, ingilis dilində fərqli nitq hissələri sabit söz birləşmələrinin yaranmasında fəal iştirak edir.

Fəllər ingilis dilində qəbul etdikləri birləşmədə mövcud olduqları işarələrin növləri ilə fərqlənir. Sadə fəli birləşmələr fəli birləşmənin əsas fəli rolunda çıxış edən leksik fəldən və eyni zamanda modallıq növü, şəkil bildirən, ən az sifir və ən çox dörd köməkçi fəlin iştirakından ibarət ola bilər. Mürəkkəb fəllər isə iki cür və daha çox fəli birləşmənin bağlanmasıdan ibarət olur. Fəli birləşmələr təsriflənən və təsriflənməyən olaraq iki yerə bölünür. Təsriflənən fəli birləşmələr uyğun olan yerdə zaman və uzlaşma bildirir. Their feet fell heavily on the trail during their bodies and doubling the fatigue of the day's travel. Təsriflənməyən fəllər isə heç vaxt zaman və uzlaşma ifadə etmir (3, səh. 5-7). Təsriflənməyən fəllərdə olan xüsusiyyət Azərbaycan dilindəki fəli birləşmələrlə oxşarlıq təşkil edir. Əgər mübtədə əvəzlilik ifadə olunubsa, o heç vaxt mübtədə ola bilməz. She announced her condition by a long heart breaking wail that sent every dog bristling with fear, then sprang straight back. Müasir ingilis dilində mövcud olan fəli birləşmələrin böyük bir hissəsi zərf + fəli qüllüsumdadır. Məsələn, speak felinin iştirakı ilə aşağıdakı fəli birləşmələr məhz fəllə müxtəlif zərflərin birləşməsindən yaranmışdır. Speak-quietly – yavaş danışmaq speak softly yumşaq danışmaq, speak – quickly – cəld danışmaq, speak slowly-asta-asta danışmaq. Əgər speak felinin ifadə etdiyi ifadə etdiyi ifadənin məzmununu vurğulamaq lazımdırsa bu ifadələrdən istifadə olunur. Openly – “açıq danışmaq”, speak frankly - doğru danışmaq, speak candidly açıqlanma danışmaq və s. Əgər bu ifadələrin digər insan qarşısında effektiv olmadığını məqsəd kimi qoymuşduqsa o zaman zərflərin köməyindən istifadə edə bilərik. eloquently (həqiqəti danışmaq), speak – movingly təsirli danışmaq. Müasir ingilis dilində əsas tərəfli fəli olan cümlələrin bir qisminə yalnız bir fəli tətbiq olunsada da həmin fəlin birləşməsinə

cəlb edilən müxtəlif zərflər fərqli semantikalı birləşmələrin yaranmasına şərait yaradır. Müasir ingilis dilində bir çox söz birləşməsi sözlərinin və zərflərin köməyi ilə formalaşır: take off – soyunmaq, go on – davam etmək, spell out – çətin oxumaq, look for – axtarmaq və s. Müasir ingilis dilində işlənən feli birləşmələrin əksəriyyətinin təfəkkülündə sözlərin mühüm rol oynayır: come in sheet up və s. Müasir ingilis dilində bir çox sabit feli birləşmələr: have, make, get sözlərinin köməyi ilə formalaşır. Frazeoloji birləşmələr sözün potensial ekvivalentidir. İki semantik qrammatik funksiyaları özündə birləşdirmək xüsusiyyətinə malikdir. Ümumiyyətlə, dildə çoxlu sayda söz və ifadələr mövcuddur. Bütün dillərdə olduğu kimi ingilis dilinin də özünəməxsus sabit və sərbəst söz birləşmələri, idiomları, atalar sözləri və məsələləri mövcuddur. Dildəki sabit birləşmələr dilin əsas frazeoloji birləşmələrin bəzilərində komponent əksiyliyi olarkən, bəzilərinə bəzən bir başa anlamaq çətin olur. Ona görə də dilçilikdə bu ifadələrə aydınlıq gətirmək zəruridir. Hazır ifadələr müəyyən şərait və mətn daxilində anlaşılır və ya hazır şəkildə öyrənilir.

A dark horse – qara at (haqqında heç nə bilinməyən insan), green – yeyid monster – yaşıl gözlü şeytan (qısqanc mənasında işlədilir). To bark up the wrong tree – səhv aca hüzmək), yalnız yerdə axtarmaq. Müasir ingilis dilində “make” də sözlər bir çox sabit söz birləşmələrini əmələ gətirir (4, səh.18-21). İngilis dilində “to do” tərkibli sabit söz birləşmələri yeni sözlərin birləşmələrin əmələ gəlməsində mühüm rol oynayır. To go the shopping – alış – veriş etmək, to work – işi yerinə yetirmək, to do homework – ev işlərini görmək to make some progress – uğur əldə etmək. Make a mess – “mübahisə etmək”. Make trouble problem yaratmaq, make place – sülh bağlamaq, make plan – plan qurmaq. Müasir ingilis dilində to get feli vasitəsilə düzülün feli birləşmələr də yaranmışdır, to get divorced boşanmaq, get fit - formada olmaq, get angry – gəzəblənmək, to get lost – itmək, to get a job – iş almaq, to get on well with – yola getmək, to get to work – işə salmaq, get home – evə köçmək. Müasir ingilis dilində to have felinin köməyi ilə aşağıdakı feli birləşmələr əmələ gəlmişdir. To have a walk – gəzintiyə çıxmaq, to have a smoke – sigaret çəkmək, to have a try – cəhd etmək – have a word – söz vermək, have a pity təəssüf etmək, yazığı gəlmək. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində frazeoloji feli birləşmələrin tərkib hissəsi olan komponentlər həm say, həm də semantika həmçinin semantik əlaqələr baxımından bütöv mənənin formalaşmasında birbaşa öz təsirini göstərir. Belə ki, feli birləşmələrin semantik xüsusiyyətlərini araşdırarkən, frazeologizmlərin mənasının leksik mənə ilə qarşılaşdırılması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman aydın olur ki, bütöv elementləri bir-birindən ayırmaq çətin olduğu kimi onlar arasında olan bağlılığı da aradan qaldırmaq mümkün olmur. İstər ingilis, istərsə də Azərbaycan dilində çoxluq təşkil edən frazeologizmlər mövcuddur. Bu frazeologizmlərdə insana xas olan mənfi xüsusiyyətləri göstərən sözlər mövcuddur. Məsələn, to meet somebody half – kiməsə qarşı getmək. İnsana məxsus olan mənfi xüsusiyyətlərdən başqa, müsbət xüsusiyyətləri özündə göstərən frazeologizmlərə rast gəlmək olar. Məsələn, to have one's heart in the right place – mehriban olmaq. İngilis və Azərbaycan dillərində sabit birləşmələr gəm məcazi, həm də real semantika daşıyır. Müasir dilçilikdə belə bir fikir formalaşmış ki, sabit

birləşmələr mütləq məcaziliyə, ekspressivliyi obrazlığa malik olmalıdır. Sabit söz birləşmələri iki böyük qismə ayrılır ki, ikinci qismin frazeidlər – tərkibi terminlər və mürəkkəb adlar təşkil edir. Bu qisim sabit birləşmələrdə də semantik bütövlük ümumiyyətlə semantik amil əsas xüsusiyyətdir. Söz birləşməsi nitq axınının bir parçası kimi həmişə iki hissədən ibarət olur. Bu hissədən biri digərinin əlamətini birləşdirməklə onun mənasını dəyişdirir, tamamlayır. İngilis və Azərbaycan dilindəki mürəkkəb adlar struktur baxımdan qeyri-frazeoloji sabit birləşmələrdir. Məcəzilik və obrazlıqdan məhrum olan mürəkkəb adlar sistemə hər iki dildəki coğrafi obyekt insan adları, əsər və s. adlar aiddir. Hər iki dildə işlənən frazeoloji birləşmələrə bu feli birləşmələri misal göstərmək olar. To have a game of tennis - tennis oynamaq, to have an ax to grind – tez-tez şikayətlənmək, have mercy – mərhəmət göstərmək, to have a nice day – görüşəndək, to have eyes only for somebody – kiməsə göz qoymaq, to have a question out – with somebody – hər hansı bir məsələni kiminləsə həll etmək, to have a close call – təhlükəyə yaxın olmaq, to have a familiar ring – tanış gəlmək, to have a heart of gold – ürəyi qızıldan olmaq (4, səh 39-41). Koqnitiv dilçiliklə məşğul olan alimlər söz birləşmənin mənalı bir məsələ kimi yanaşdığını və onların tərkib hissələrini təşkil edən morfemlərin hansı statusa sahib olmasından asılı olmayaraq, yenə də semantik amilin ön plana çəkildiyini vurğuluyurlar. Bu tip sabit söz birləşmələri – frazeidlər bir cümlə üzvü kimi işlənir. Söz birləşmələri də təyini birləşmələr kimi bir cümlə üzvünü əmələ gətirir. Sabit söz birləşmələrin təyini söz birləşmələrindən onların predikativliyə malik olub olmamasıdır. Feli birləşmələr dil sistemini təşkil edən vahidlər silsiləsində sözlə cümlə arasında mövqeyi tutur. Buna görə də söz birləşməsi bir tərəfdən sözlə, digər tərəfdən cümlə ilə bağlı olub, həm sözlə, həm də cümlə ümumi cəhətdən olan sintaktik kateqoriyadır. Mənriki – qrammatik hadisə sayılan predikativlik dilçilikdə cümlələrin müəyyənləşdirilməsində əsas meyarlardan biri kimi qeyd olunur. Sərbəst ardıcılıqlar – qrammatik söz birləşməsinin, əsasən feli birləşmələrin əmələ gəlməsinə əsas rol oynayır. Feli birləşmələrdə müxtəlif cəhətlərdən yanaşmaq, onları müxtəlif prinsiplər əsasında qruplaşdırmaq və izah etmək mümkündür. Bununla sabit sintaktik söz birləşmələrinin iki növünü fərqləndirmək mümkündür. Beləliklə, müasir ingilis dilində əsas tərəfi fel olan birləşmələrin bir qisminə yalnız bir feil tətbiq olunsada, həmin feilin birləşməsinə edilən müxtəlif zərflər fərqli semantikalı birləşmələrin yaranmasına şərait yaradır. Feili birləşmələr istər ingilis dili, istərsə də Azərbaycan dilini qrammatikasında fərqli yerlərdən birini tutur

Safixanova Afat H.

Abıyeva Valida G.

Qadaşova A.A.

**TYPES OF VERB COMBINATIONS IN ENGLISH AND THEIR
CONTERPARTS IN AZERBAIJAN**

Key words: English, verbal combinations, word combinations, structure – semantical function.

This article deals with the linguistic features of verb phrases used in modern English literature language. The study notes that verb phrases are divided into finite and non – finite verbs. Finite verb phrases indicate tense and sequence appropriately and they have a subject it is expressed by a pronoun. On the other hand, non – finite verbs never express tense and sequence. This feature is similar to verbs and non – finite verbs in the Azerbaijani language. Prepositions play an important role in the formation of most verb phrases used in modern English language. In English language some phrases are formed from the combination of verb + noun. There are various structures of both substantive and attributive and adjective phrases modern English language. The main purpose of this thesis is to analyse the structural and semantic aspects of phrases in English language to determine the functional aspects of phrases in this language. Phrasal verbs are very common in English especially in more in formal contexts. They are made up of a verb or a particle or sometimes two particles. The particle often changes the meanings of the verb. In terms of word of there are two main types of phrasal verb: separable and inseparable, popular in spoken English phrasal verbs can be quite confusing because their definition aren't always in multiple different phrasal verbs. Phrasal verbs are the components of grammar.

**Абиева В.Г.
Сафиханова А.Г
Гадашова А.А.**

ВИДЫ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: глагольное словосочетание, английский язык, структура, функции, аспект.

В этой статье рассматриваются лингвистические особенности глагольным словосочетаниями используемых в современном английском языке. В исследовании отмечается это глагольные словосочетания делятся наспрягаемые и неспрягаемые – спрягаемые (finite) глагольные словосочетания означают время и согласование там, где это уместно и у них это есть подлежащее, которое никогда не может выступать в роли подлежащего, если оно выражено местоимением. С другой стороны неспрягаемые глаголы (non-finite) никогда не выражают время и согласование. Эти особенности аналогичны глаголам и неспрягаемым глаголам в азербайджанском языке. В английском языке, которые глагольные словосочетания образуются из комбинации глагол + существительные. Основной целью статьи является анализ структурно-семантических аспектов словосочетаний. Эти словосочетания используют в современном английском языке. В современном английском языке используются различные структуры как субстанктивных, так и атрибутивных и адекватных словосочетаний в английском языке. Словосочетания занимают особое место в системе синтаксических структурах

английского языка. Структурно-семантические особенности словосочетаний употребляемых в современном английском языке. И в первую очередь связаны типологической и аналитической природой английского языка. В отличие от азербайджанского играют важную роль в образовании словосочетаний. В связи с этим необходимо подчеркнуть аналитическую структуру английского языка. Аналитическая структура активизирует роль вспомогательных слов в образовании словосочетаний.

ƏDƏBİYYAT

1. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. Москва, 1996.
2. Veysəlli F., Kazımov Q.Ş. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası. 2014, Bakı.
3. Блок М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. Москва, 1983.
4. Oxford dictionary of verbal combinations. Oxford university press, 2020, London.

Rəyçi:

prof. Məmmədova Z.Ş.